

Over houten molens in Opwijk en Mazenzele

De houten (wind)molens waren haast geheel uit hout opgebouwd (structuur, wanden, binnenwerk –het mechanische gedeelte-, kruis en geraamte van de wieken...). Maar ook de stenen (wind)molens hadden een binnenwerk en wiekenkruis en –geraamte uit hout.

In het kader van deze brochure beperken wij ons tot een korte toelichting over vooral de houten molens in onze dorpen.

Opwijk (1)

De Hulstmolen

Het was ongetwijfeld de oudste molen binnen de Opwijkse grenzen. Hij werd vermoedelijk opgericht einde 14de-begin - 15de eeuw, in elk geval vóór 1430, vermits men hier toen al sprak over 'int feit ter molen-couter'. Gedurende eeuwen was dit de enige windmolen van Opwijk, belastingplichtig aan de graaf van Vlaanderen, als heer van Dendermonde. In de oorkonden vóór de 18de eeuw werd hij steeds eenvoudig den *wintmolen* geheten, omdat hij de enige was en om hem te onderscheiden van de watermolen op de Klei. Toen een nieuwe windmolen, in 1705, opgericht werd (de Lindemolen – zie verder), is men begonnen Hulstmolen te zeggen. Op een totaalkaart van vermoedelijk de 18de eeuw, staat hij aangeduid als 'Den ouden Meulen'.

In de 17e en de 18e eeuw waren de mulders op deze molen, de families Van Nimmen (Vernimmen) en Van Ingelgom. In de 19e eeuw De Maerschallck, Van Nimmen en Van den Broeck.

Het perceel met de molen werd in de perceelsbeschrijving van het (prékadas-traal) kaartboek van 1725-1726 beschreven als volgt: (2)

N° 123

Gillis vernimmen heeft in proprieteijt, sijne hofstede met den molenbergh groot

hondert vier roeden paelt noort adr de smet, oost ende zuijt de straeten west het voorschreven groot
0-3-4 R
G^s vernimmen 0-3-4

De familie van den Broeck waren de laatste molenaars op de Hulstmolen.

De molen werd in 1906 te koop gesteld. In het tijdschrift 'De Belgische molenaar' van 3 augustus 1906 stond een aankondiging 'Te koop – een houten graanwindmolen in zeer goeden staat om te verplaatsen bij wed. Van den Broeck – Opwijk'.

De molen werd op 1 april 1907 verkocht aan Marinus Van Broekhoven, maalder te Roosendaal (Nederland), waarnaar de molen verhuisde – zie ook pag. 37 'De zagerij Van den Broeck in de Novestraat'.

De Hulstmolen.

Deze Marinus Van Broekhoven (° Hoeven 24-05-1883) huwde op 07-08-1907, de dochter Maria Leonia Van den Broeck.

Twee jaar nadien werd de molen nogmaals verkocht en verplaatst naar Weebosch bij Bergeijk (bij Valkenswaard - N.-Brabant in Nederland). (3)

In de 17de en 18de eeuw, werd de straat van Nanove, langs de windmolen, naar d'Hulst, Molenstraat geheten.

De Lindemolen

Deze werd in de 17e eeuw opgericht en genaamd naar de Lindeboom, die stond op het kruispunt van de straat naar Baardegem (nu Steenweg op Aalst) en de straat van Droeshout naar het Hof ten Eeken (respectievelijk Kalkestraat en Wijngaardstraat), dus aan café Keizer. De molen stond ter plaatse waar later de zagerij Van den Broeck stond.

Het perceel met de molen werd in de perceelsbeschrijving van het (prékadas-

traal) kaartboek van 1725-1726 beschreven als volgt:

N° 20

J Baptista vermertens hout in ~~proprietijt~~ pacht een clyn hofstede ende molen plaets ghenoomt de linde molen groot twee en viertigh roeden paelt noort oost Adriaen wauters suijdt vidua Joos de schepper hofstede west de straete groot 0-0-42 R Jan bap.te martens 0-0-42

De laatste mulder was Pieter Fies, die daarna een molen te Baardegem betrok. De molen werd afgebroken ca. 1850. Literatuur vermeldt de verplaatsing naar Moorsel.

De molen van de Statiestraat

Deze werd opgericht in 1834 door Benediktus Emmanuel De Witte-Delantsheere (Hekelgem) in Neerveldkouter, tussen de huidige Stationsstraat en de Heirbaan (tuin nr. 21 Stationsstraat).

De familie De Witte verkocht de molen in 1862 aan Franciscus Callebaut-Pauwels. De kinderen verkochten hem vervolgens aan Frans Lambert Van Assche-Callebaut (politiecommissaris Lebbecke). De laatste molenaar was Emiel Alois Veldeman-Vinck (Aalst).

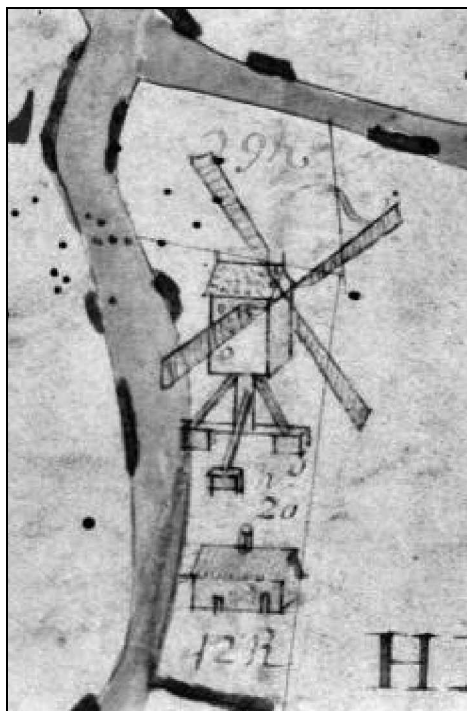
In 1908(?) werd de molen door de bliksem getroffen en afgetrokken. Literatuur vermeldt zijn verplaatsing naar Maldegem.

Stenen windmolens

Eind 18^e eeuw en in de 19^e eeuw werden er in Opwijk enkele stenen windmolens gebouwd. Zij zijn allen verdwenen:

- de stenen graanwindmolen van 'Mostinckx', op de Klei achter de watermolen in de Lettelkouter, opgericht in 1790, waarschijnlijk door P-J Asscherickx die toen molenaar was op de watermolen).

Ca. 1830 (primitief hedendaags kadaster) was molenaar Henricus Balthazar Mostinckx de eigenaar (° St.-Pieters-Leeuw maar afkomstig van Merchtem, x 1811 met Maria Theresia De Reus). In de kadastergegevens Ph. Vander Maelen (1847) en P.C. Popp (ca. 1860) staat Henricus Balthazar M., † 1837, nog opgegeven

Figuratieve afbeelding van de Lindemolen in het kaartboek 1725-1726.

Links de huidige Kalkestraat, boven de Steenweg op Aalst-Nieuwstraat.

als de eigenaar, maar de eigenaarsmolenaars waren toen de weduwe en de kinderen Mostinckx-De Reus. In 1872 werd de molen verkocht aan Philippus Mostinckx, kleinzoon van Henricus Balthazar, landbouwer te Merchtem. In 1889 kwam hij door verkoop in handen van eigenaars van Brussel en Steenokkerzeel. In 1892 werd hij volledig afgebroken. Blijkbaar werd deze windmolen uitgerust complementair aan de watermolen, met dezelfde opeenvolgende eigenaars en molenaars.

- de molen 'op den Boecht' ('molen van Siskes'), nabij de huidige Ringlaan aan de gemeentelijke begraafplaats, gebouwd in 1847 door Judocus Leopoldus Pauwels.

Sinds 1896 gebeurde de aandrijving van de molen door een petrolmotor, die in 1905 vervangen werd door een stoommachine.

De laatste eigenaar, Henri Verhavert, sloopte de molen in 1937.

- de stenen graanwindmolen van de Nieuwstraat (Groot Nat, 'Witte molen'), gebouwd in 1851 door Lievinus Vermeir.

In 1906 werd in de molen een stoommachine geplaatst als hulpaandrijving. Victor Callebaut maalde met windkracht tot in 1917, toen hij voor de aandrijving overschakelde op een gasmotor. De molen werd dan gedeeltelijk onttakeld. De molen werd door brand geteisterd in 1946. Ivo Van Lembergen, die de molen in 1950 aankocht, maalde ermee tot in 1971.

-
- (1) Meer over de molens van Opwijk in:

LINDEMANS, Jan, *De Opwijkse molens*, in *Jaarboek der gemeente Opwijk*, 1954, pag. 24-26, overgenomen in *Bijdragen tot de geschiedenis van Opwijk*, uitgegeven door Heemkring Opwijk-Mazenzele, 1988, pag. 121-123.

HOLEMANS Herman, *Brabantse wind- en watermolens. Kadastergegevens: 1835-1985. Deel 3: arrondissement Halle Vilvoorde (M-Z)*, Studiekring 'Ons molenheem', Kinrooi.

De molen van de Statiestraat.

Op de achtergrond het huis Van Mollem (nu De Medts) aan de Stationsstraat.

De molens in Brabant, Dienst voor geschiedkundige en folkloristische opzoekingen van de provincie Brabant, Brussel, 1961.

Een onuitgegeven studie van RINGOOT Frans (Broekstraat) over de wind- en watermolens te Opwijk en Mazenzele.

- (2) Zie HOM-tijdschrift 1992-1, pag. 18 en 24 (noot 55).

- (3) Geïnteresseerden in Opwijk dachten dat de Hulstmolen de standaardmolen van Bergeijk was. Deze heeft echter een duidelijk andere geschiedenis – zie

www.molendatabase.nl/nederland/molen.php?nummer=499.

Vermoedelijk was de Hulstmolen de Molen Willems in Weebosch, die op 3 juli 1950 afbrandde – zie

www.molendatabase.org/verdweden/molendb.php?step=details&formpw=&session=&nummer=2224.

Mazenzele

Voor de molens van Mazenzele verwijzen wij naar de bijdrage hieronder van Dr. Luc Goeminne 'Een prijs-schatting van een windmolen te Mazenzele in 1790'.

In Eigen Schoon en de Brabander, tijdschrift van het Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant verscheen in de jaargang 1982, nr. 1-2-3, pag. 99-110, een erg interessant artikel van de hand van dr. Luc Goeminne (Zulte), *Een prijs-schatting van een windmolen in 1790*, met onder meer, als bijlage, een verklarende woordenlijst (molentermen) uit de prijs-schatting.

Het gaat hier over de molen van de Schaaphuizel (en dus niet 'Schaapheuvel' zoals het artikel vermeld) (1).

Deze stond op de hoek van onze huidige straat Schaaphuizel, aan de grens met Asse.

De houten windmolen werd, met toelating van de Rekenkamer, in 1640, opgericht. Van deze molen, die op 12 maart 1876 omwaaide, kennen wij volgende eigenaars (volgens kadastergegevens): (2)

1790: Frans Van Neigen uit Sint-Ulriks-Kapelle

1834: Poels-Van Inghelghem Judocus, landbouwer te Mazenzele

26-03-1834: door verkoop, Van Inghelghem-Demuyne Egidius, molenaar te Mazenzele (not. Verhaegen)

04-10-1850: door erfenis, de weduwe († Egidius)

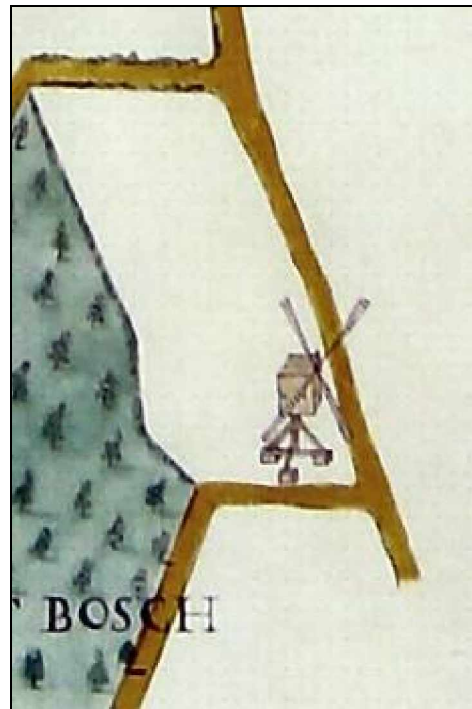
09-06-1863: door erfenis, Van Inghelghem-De Pauw Joannes Franciscus, molenaar te Mazenzele († weduwe)

12-03-1876: omgewaaid en gehele afbraak.

Hij werd vervangen door de 'Lexismolen' (1881, molen afkomstig van Nederbrakel), langsheen de Heerbaan-Zottegemstraat tegenover de huidige Molenstraat. Deze werd op 3 september 1914 door de Duitsers afgebrand.

(2) HOLEMANS Herman, *Brabantse wind- en watermolens. Kadastergegevens: 1835-1885. Deel 3: arrondissement Halle Vilvoorde (M-Z)*, Studiekring 'Ons molenheem', Kinrooi en studie van RINGOOT Frans (Broekstraat).

(3) OCKELEY Jaak *Kaartboek van de abdij van Affligem 1717-1756*, door, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën, 2003, 16. Goederen in Mazenzele, pag. 66-67.

Figuratieve afbeelding van de molen van de Schaaphuizel op Mazenzele, in het kaartboek van de abdij van Affligem 1717-1756 (3).

Rechts de straat Schaaphuizel (in de verlenging van de Heerbaan). Linksonder de straat Schaaphuizel als grensstraat met Asse en boven-links de huidige Bosstraat (tegenover de straat Schaaphuizel richting Steenweg).

Links het 'Clygad Bosch'.

(1) Van *eusel*: schraal mager grasland, alleen goed voor grazing van schapen.

Een prijsschatting van een windmolen te Mazenzele in 1790

Mazenzele is een kleine gemeente in het N.-W. van de provincie Brabant, op 4 km ten N.W. van Asse en op 8 km ten oosten van Aalst. Oppervlakte slechts 224 ha.

Het is een landbouwgemeente met golvend landschap en zeer vruchtbare leemgronden tussen 35 en 68 meter boven de zeespiegel. Het grondgebied was vroeger grotendeels bebost. Mazenzele wordt voor het eerst vermeld in 1107, 1136 en 1167. De abt van Affligem was vroeger in het bezit van het patronaat van de kerk.

In 1786 telde de gemeente slechts 428 inwoners, in 1816 564 inwoners. De bevolkingsdichtheid bedroeg rond 1790 reeds 191/km². In 1858 waren er 173 woningen met ongeveer 750 inwoners. Dit is gemiddeld iets meer dan 4 personen per woning. In 1790 waren er 52 landbouwbedrijven van gemiddeld 3,3 ha. Totale teeloppervlakte 172 ha.

Van de beteelde oppervlakte was er in 1790 45% grasland en 26% graan- gewassen. Er is nog 30 ha bos (kruvaalbos). Uit de voorgaande gegevens blijkt dat het graanareaal op het einde van de 18^e eeuw niet meer dan 50 ha zal hebben bedragen, voor een bevolking van 428 inwoners.

Het juiste ketsgebied van de eerste windmolen is niet gekend. In de veronderstelling dat het graan in een circulair gebied, met 3 km straal, rond de molen werd opgehaald, zal de molen voor niet meer dan 550 personen in werking geweest zijn.

Molenbestand.

De molengeschiedenis van Mazenzele is nog niet zeer goed gekend. Volgens het Dictionnaire Géographique van Van der Maelen uit 1836 bezat Mazenzele slechts 1 windmolen.

Rond 1870 waren er twee windmolens, een houten molen op Kleigat (Kadasterplan Popp sectie A nr. 518) en een stenen molen langs de Molenweg (sectie A nr. 133).

Herman Holemans (1) noemt in zijn werkdokument over de molens in de

provincie Brabant vier molens in het dorp.

1. De (voormelde) houten molen van het Schaapheuvel op de Schaapsheuvel (A 518), gebouwd in 1640 en reeds verdwenen in 1876.
2. De houten Van Elsensmolen in de Schoolstraat (A 73), gebouwd in 1750 en eveneens verdwenen voor 1870.
3. De (voormelde) stenen windmolen, Van Straetensmolen, langs de Molenweg op Kouterbaan (A 133), gebouwd in 1857 en verdwenen in 1904. De molenromp is nog bewaard gebleven.
4. De Lexsismolen, een houten molen in de Molenstraat (A 554), overgebracht uit Nederbrakel in 1878 en opgeblazen door het Duitse leger in 1914.
Aldus verdween de staaklaatste molen uit het dorp.

Uit het voorgaande kan men afleiden dat het dorp tot 1750 slechts één windmolen telde, van 1750 tot 1876 2 tot 3 molens, vanaf 1876 tot 1904 2 molens en na 1904 opnieuw 1 molen.

Prezij van de staakmolen op de Schaapheuvel in 1790

De korenwindmolen waarover hier sprake is, stond ten zuiden van de grote baan van Asse naar Dendermonde, ten westen van de Heerstraat en ten noorden van de landerijen van de abdij van Affligem.

Het gaat zeer waarschijnlijk over de molen op de Schaapheuvel ten zuiden van het dorpscentrum. Deze molen is gebouwd in 1640 en verdween in 1876.

De molen was in 1790 eigendom van Frans Van Neigem [nota van HOM: heemkundige Leo De Nil zaliger wijzigde dit in 'Van Ingelgem'] uit St. Ulriks-Kapelle, 8 km ten Z.O. van Mazenzele, die ook afgaande molenaar was (2).

De aankomende pachter was op 2 januari 1790 Corneel de Graeve. De prijs van het windrecht van de heer bedroeg 6 sister rogge per jaar (d.i. 293 liter of 178 kg).

De pacht prijs bedroeg toen 168 gulden. In deze pacht prijs was echter de verhuring van een kleine hofstede van ongeveer 80 aren mede inbegrepen.

De molenschatting werd uitgevoerd door twee beëdigde molenslagers (Magister juratus molendinorum) Jan-Pieter Hensen uit Moorsel (bij Aalst) en Frans De Ridder uit Asse.

De prijschatting gaat enkel over het draaiende werk, waarvan de slijtage door de afgaande pachter diende vergoed te worden. In het document worden dus niet vermeld: het gebinte van de molenvoet, de staak, het molenkot, de buitentrapp en de staart. In het document komen enkel maatgegevens voor in verband met de maalstenen. De lengte van het gevluht wordt niet vermeld. Maatgegevens over het molenkot, de lengte van de staak enz. ontbreken ook volledig.

Wijze van bewerking

De volledige tekst van de prezij volgt in bijlage I.

Een alfabetisch glossarium komt in bijlage II.

De molenschatting bevat ongeveer 54 molentermen.

Het lemma in het woordglossarium wordt in modern Nederlands omgezet, en bondig verklaard.

In enkele afzonderlijke paragrafen geven we een nauwkeurige analyse van enkele structuren van de windmolen, naast enkele financieel-economische begrippen. Tot slot geven we een kort commentaar over enkele eigenaardige, ongewone of zeldzame molentermen, in verband met de historische woordgeografie van de windmolentermen in Vlaanderen.

Structuur van de staakmolen

Deze korenwindmolen was een eenvoudige open staakmolen met 2 koppels maalstenen, waarvan het koppel in de voormolen (aan de trapzijde) aangedreven was door een tweede kamwiel op de molenas. Het eerste steenkoppel lag in de achtermolen (aan de zijde van het gevluht), en was aangedreven door het vangwiel.

In Vlaanderen werd een tweede steenkoppel in de voormolen meestal slechts bijgeplaatst na 1680-1700 (3).

Voor de rest blijkt de gewone binnenuitrusting uit het woordglossarium.

De diameter en de dikte van de molenstenen.

Steenkoppel in de achtermolen.

- De looper was van witsteen en had een diameter van 5 ½ voet (151 cm) met een dikte van 17 ¾ duim (44,5 cm). Gewicht: 1.990 kg. Hij kostte 18 gulden per duim dikte. In totaal ruim 319 gulden.

- De ligger was slechts 11 ½ duim (28,9 cm) dik en kostte dus veel minder nl. 207 gulden. Gewicht 1.290 kg.

Steenkoppel in de voormolen

- De looper was een vijftiender t.t.z. met een omtrek van 15 voeten Brusselse maat. Dit komt overeen met een diameter van 132 cm.

Zijn dikte was 14 ½ duim (36,4 cm).

Hij kostte 14 gulden per duim dikte. In totaal 203 gulden. Gewicht: 1.230 kg.

- De ligger was slechts 9 duim (22,6 cm) dik en kostte aan hetzelfde tarief 126 gulden. Gewicht: 790 kg.

Het steenkoppel van 151 cm in de achtermolen kostte in totaal 526 gulden, en was veel duurder dan het kleinere (132 cm) en later ingebouwde steenkoppel in de voormolen nl. 329 gulden. De ligger in de voormolen was trouwens meer versleten.

Prijsverhouding van de verschillende molenonderdelen in 1790

We geven hieronder de relatieve waarden van de bijzonderste molenonderdelen.

De prijs van het gebint (teerlingen, kruisplaten, steekbanden) en staak, evenals van het molenkot met steenbalk, windpulp, ijzerbalk, pinnebalk, marbelstenen en kap, zoals ook de staart en tap wordt niet afzonderlijk vermeld, doch bedroeg 600 gulden of 27% van de totale prijs van de molen (2207 gulden).

Het gevluht, de molenas, vangwiel, vang en kamwiel in de voormolen kostten ruim 394 gulden of 18 %.

De maalstoel in de achtermolen met volledig aandrijfwerk, schijfloop, klauw-ijzer, steenkulp enz., werd geschat op ongeveer 145 gulden of 6%.

De maalstoel van de voormolen met aandrijfwerk enz. kwam op 85 gulden of ongeveer 4%.

De steenkoppels hadden een relatief hoge waarde. Dat van de achtermolen 526 gulden of 23%. Dat van de voormolen 329 gulden of 14%.

De vier molenstenen tesamen vertegenwoordigden meer dan één derde van de totale kostprijs van de molen.

Het inbouwen van een tweede kamwiel, met tweede maalstoel deed deze molen 474 gulden of ruim 21% in kostprijs stijgen.

De totale prijs van de staakmolen in 1790

Uit de prijsschatting blijkt de prijs van de draaiende werken, die ruim 1600 gulden kosten.

Alleen reeds het tweede steenkoppel met harnas of aandrijving kost 484 gulden of 22% van de totale prijs van de molen. De prijs van het staande werk bedraagt 600 gulden.

Uit andere archiefbronnen weten we dat bij een staakmolen met één steenkoppel het draaiende werk gemiddeld 40% kostte van de totale prijs van de molen (3) (4).

Door de aanwezigheid van een tweede steenkoppel met afzonderlijk harnas of aandrijving kost het draaiende werk hier dus relatief duurder, t.t.z. 73% van de totale prijs van de molen. Het staande werk vertegenwoordigt slechts 27% van deze totale prijs.

De pachtprijs van de molen in 1790.

De pachtprijs bedroeg 168 gulden. Dit is bijna 8% van de totale waarde van de molen.

Het verpachten van de molen bracht dus een zeer behoorlijke rente op, in vergelijking met de grondrente die toen ongeveer 4% bedroeg.

De onderhoudslast van de molen in 1790.

Het onderhoud van het draaiende werk, dat 73% van de molen vertegenwoordigt, viel in feite ten laste van de molenaar-huurder.

Daarbij komt nog vooral dat deze onderdelen vlugger aan verwerking, slijtage en breuk blootstonden.

Men begrijpt aldus duidelijk welke zware financiële verantwoordelijkheid

de mulder op zijn schouders moest nemen.

Datering en lokalisatie van molentermen.

Deze molenschatting werd uitgevoerd door twee molenaars of molenaarsmakers, vermoedelijk in aanwezigheid van de opkomende en afgaande molenaar. Van deze vier personen is de plaats van herkomst verschillend.

De woordkeuze inzake molenterminologie is hier dus ten hoogste regionaal te situeren.

In de studie over de woordgeografie van de windmolentermen moet men tot op een zekere hoogte rekening houden met deze minder precieze lokalisering.

De leeftijden van de vier personen, betrokken bij het document, is ons niet bekend.

Bij oudere personen kan de woordkeuze bepaald zijn door vroegere leermeesters-molenaars.

De datering van molentermen in de historische lexicografie is dus ook slechts benaderend juist.

Bespreking.

1. De diameter van de maalstenen wordt op een verschillende wijze uitgedrukt. Voor de stenen in de voormolen gebruikt met de oude zegswijze vijftiender t.t.z. omtrek van 15 voet. Voor de stenen in de achtermolen gebruikt men de zegswijze diameter in voet, wat zeldzaam voorkomt, en de nieuwe periode inleidt om de diameter gewoon in cm aan te duiden, zoals gebruikelijk in de 19e en 20e eeuw.
2. Wanneer men de stenen in de voormolen als vijftiender uitdrukt, vermeldt men hier uitdrukkelijk dat de Brusselse voet van 27,57 cm als maat wordt gebruikt en niet de Amsterdamse voet van 28,3 cm, zoals gebruikelijk in Nederland tijdens het Ancien Régime.
3. Het gebruik van 'zeilklederen' als term voor 'molenzellen', is ongevoelen. De verbreiding van deze woordkeuze vraagt verder historisch onderzoek. In het westelijk deel van Oost-Vlaanderen, spreken windmolenaars nog steeds van de 'klederen',

wanneer ze molenzeilen bedoelen (o.a. te Poeke).

4. De term 'borst' voor roede was en is ongebruikelijk in West-Vlaanderen. De term borst voor pestel is uit het Rijnland enigszins laattijdig in onze streken doorgedrongen. Deze woordexpansie reikte in het zuiden tot in gans Brabant en tot het Noord-Oostelijk deel van Oost-Vlaanderen (5).
Het verloop en de eindgrens van deze woordexpansie is in onze streken echter nog niet voldoende bestudeerd.
5. Interessant is het gebruik van het woord 'kelven' om ijzeren vierkante beugels aan te duiden die de pestel en het roe-einde stevig aan elkaar verbinden. In Vlaanderen staat hiervoor het weinig gekende woord 'kenewe'. Over deze weinig gekende molenterm hopen we later een afzonderlijk artikel te laten verschijnen (6).
6. In deze prijssschatting komt nog een weinig gekende molenterm voor: *ijzerreep*, als haalreep om het staakijzer omhoog te trekken, als men de molenstenen wil scherpen (7).

Dr. Luc Goeminne
Zulte

-
- (1) Holemans Herman: Molens in de Provincie Brabant. Studiekring Ons Molenheem. Nieuwkerken. 1980. p. 17.
 - (2) Notariële akte: Conditien van verhuringhe van sekeren graenwindmolen dd. 10-12-1789, voor notaris Frans Marten Crick te Asse residierende. De tekst van de prezij werd ons ter hand gesteld door Jaak Ockeleij, Kapellestaat 24, 1700 Asse, waavor beste dank. Bron: Notariëel Archief Meester Gilbert De Smet te Asse.
 - (3) Goeminne Luc en Vandeputte Maurits: Structuur en terminologie van de windmolen te Zulte in de 17e eeuw.

Geschied- en Heemkundige Kring
De Gaverstreke, Jaarboek Waregem, 8, 1980, p. 141-154.

- (4) Goeminne Luc: Structuur en terminologie van de Windmolen te Nieuwerkerk-bij-Aalst in de 17e eeuw. Het Land van Aalst. In voorbereiding.
- (5) Stroop Jan: Molenaarstermen en Molengeschiedenis. 1979. p. 76-82.
- (6) Goeminne Luc: Wat is een *kenewe* in een windmolen? In voorbereiding.
- (7) De tem *iserreep* komt reeds voor in een grafelijke herstelrekening van de windmolens van het Land van de Woestijne te Aalter in 1374.

BIJLAGE I

PRIJSSCHATTING VAN HET DRAAI- ENDE WERK VAN EEN STAAKMOLEN TE MAZENZELE IN 1790.

ten versoecke van Franciscus van Neijgem en Joanna Maria van Blijenbergh te St.Ulriks-Kapelle vehuring van 'sekere graen windmolen met de annexe behuysde hofstede gelegen binnen de Prochie van Maezele, groot een half bunder salvo justo 'Eenen graen windmolen met alle sijne staende, Roerende en draeiende wercken van den Bergh opwaerts, met alle sijne toebehoorten, ende de hofstede groot

Een half Bunder salvo justo met alle de huijsingen ende Boomgewas daer op staende gelegen binnen de Prochie van Maezel paelende noordwaerts de groote Baene van Assche op Dendermonde, oost 's heerenstraete, zuijd de goederen der Abdije van Afflighem ende west Judocus van Stappen op den Last vanden Windcheijns aen Sijne Majesteijts Domeijnen tot Vilvoorden wesende ses susteren Rogge 's jaers voor honderdtachtensestig gulden courant 's jaers aen Cornelis de Graeve.

Taxaet van den Graen wind molen van maezel. Op heden den 2en januarij 1790 hebben Wij ondergeteckende als Meester Moleslaegers van stiele ten verzoeke van franciscus van Neyghem als afgaenden Mulder ende proprietaris diere ende Cornelis de Grave als aenkomende mulder geprezen op den graenwindmolen gelegen

onder de prochie van Maezel zoo het volgt:			
In den eersten de as met haer banden ende <i>scheenen</i> is getaxeert ter somme van	135-0-0	Item ses <i>zeylkleederen</i> met zyne <i>koorden</i> ende <i>leyntiens</i> zijn gepezen ter sme. van	60-0-0
Item de <i>Buijten Borst</i> met twee <i>lasse</i> ses <i>Bauten</i> en twee <i>kelven</i> is geprezen	70-0-0	Item den <i>loopende steen</i> van voor molen is dik bevonden 14 ½ duymen wezende vijfthiender Brusselsche maete à verthien guldens ideren duym	203-0-0
Item de <i>binne Borst</i> met haer twee <i>lassen</i> ses <i>Bauten</i> en twee <i>kelven</i> is geprezen	74-10-0	Item den <i>liggende steen</i> van den zelven molen is dik bevonden negen duym maete alsvoren	126-0-0
Item het <i>Camwiel</i> van den <i>achtermolen</i> met zyne <i>armen Cammen</i> en <i>Bauten</i>	45-0-0	Item den <i>loopenden steen</i> van den achtermolen wezen- de witsteen wyt bevonden vyf voet en eenen halven Brusselsche maete ende dik bevonden seventhien duym en dry quarten à achtthien guldens den duym courant geldt	319-10-0
Item het <i>geloop</i> van den achtere molen <i>Banden</i> ende <i>Bauten</i> <i>slekken</i> en <i>spillen</i>	20-10-0	Item den <i>liggende steen</i> van den achtermolen is dik bevonden Elf duymen eenen halven maete als voren	207-0-0
Item de <i>prange</i> met alle het yserwerck en <i>vlegghel</i> ter somme van	9-10-0	Item den staenden prijs van de voors. prijzye bedraegt	600-0-0
Item het <i>staekyser</i> van den <i>achtermolen</i> <i>reyn hals panne</i> ende <i>spoor</i> geprezen	99-0-0		2207-10-0
Item het <i>Camwiel</i> van den voor molen met zyne <i>armen Bauten</i> ende <i>Cammen</i> ter somme van	60-0-0		
Item het <i>spillegeloop</i> van den voor molen met zyne <i>Banden Bauten</i> <i>slekken</i> en <i>spillen</i> ter somme van	14-10-0	Aldus gedaen ende getaxeert deze vorenstaende posten door ons ondergeteekende Molenslaghers Joannes Petrus Hensen, woonachtig tot moorsel ende franciscus de Ridder woonachtigh tot assche dezen 2en januarij 1790 (get.) F. van Neijgem, C. de Graeve, J. Hensen, J.F. de Ridder.	
Item het <i>rinckhout</i> van den achtermolen en voormolen met de <i>kuijpen</i> , <i>bakken</i> , <i>scheelen</i> en <i>goote t' saemen</i>	36-10-10		
Item de <i>Pasbrugghen</i> en <i>vondels</i> van achter en voormolen de <i>Licht yseren</i> en <i>licht riemen</i> ter somme van	15-10-0		
Item het <i>sak wiel</i> met zyne <i>cammen binnen</i> en <i>buyte reepe</i> en all 't yserwerk t'saemen ter somme van	13-0-0		
Item den <i>steen reepen</i> van den achter en voormolen met de <i>camandels</i> den <i>yserreen prangereep</i> en <i>schijfbout</i> ter somme van	40-0-0		
Item eenen <i>yseren handboom</i> met acht <i>scherphamers pas-hamer</i> en eenen <i>mertel</i> en eenen <i>yseren huijsel</i> t'saemen ter somme van	14-0-0		
Item het <i>staekyser</i> van den voormolen als <i>reyn onder yser</i> ende <i>spoor</i> geprezen	45-0-0		

BIJLAGE II
WOORDGLOSSARIUM UIT DE
PRIJSSCHATTING VAN 1790 TE
MAZENZELE

- 1 Achtermolen: de ruimte in het molenkot aan de zijde van het gevlucht. De Vlaamse molenaar komt binnen aan de staartzijde van de molen, en begeeft zich langs de voormolen verder naar de achtermolen. Van daar het logische achtermolen (vgl. met achterkeuken).
- 2 Armen: de 4 stukken (van het vangwiel) die, in elkaar verwerkt, samen rond de as sluiten. Deze 4 armen maken het strop uit. Men onderscheidt de oudste 'armwielen' waar de armen doorheen de as

- gaan, en de latere stropwielen, waar de armen de as omsluiten.
- 3 As: (horizontale) molenas, waarop het vangwiel zit. De as wordt aangedreven door het gevlucht.
 - 4 Bak: meelbak, kleine bak, onderaan de meelgoot, waarin het meel valt. De meelbak wordt afgesloten met een schuif. De meelzak wordt met nagels aan de meelbak aangehaakt.
 - 5 Banden: ijzeren banden geslagen rond de molenas ter versteviging.
 - 6 Binnen Borst: binnenroede, de roede bestaat uit de pestel, doorheen de kop van de molenas, en de beide (roede)einden of lassen. Men heeft een binnenroede, (dicht) bij de windweg. De andere roede is de buitenroede.
 - 7 Binnenreep: leireep, reep die bovenaan en binnen in de molen met één einde vast zit aan de luias, waarrond hij wordt opgewonden. De zakken worden door een lus of strop aan deze reep vastgemaakt, om te worden omhoog gehesen. Zie ook buitenreep.
 - 8 Bout: scheersbout, ijzeren lange gesmeedde stang met vierkante kop en spleetvormige opening aan het einde, waardoor een driehoekige metalen spie of scheers wordt gedreven, om de bout aan te spannen. De bout wordt door een vooraf geboorde opening gedreven en dient om 2 balken stevig aan elkaar te verbinden bvb. pestel aan roede-einde. De spiebouten worden in de 19^e eeuw geleidelijk vervangen door schroefbouten met ronde kop, die veel veiliger zijn. Dit zijn bouten met schroefdraad en vierkantige of zes-kantige moer. Ze worden met een zware sleutel aangespannen.
 - 9 Buiten Borst: buitenroede; zie binnenborst.
 - 10 Buitenreep: zakreep die bovenaan en buiten de molen aan de leias vastgemaakt is, waarrond hij wordt opgewonden. De zakken worden vanop de ketskar of van op de grond onderaan aan deze reep vastgemaakt, om te worden omhoog gehesen, waarna ze door de deur of een andere opening worden binngetrokken.
 - 11 Camandel: kommande, (Frans: commande), een korte dikke reep die twee of driemaal rond het bo-
 - 12 Geloop: hier geheel van de aandrijving van een molensteen. Vaak ook in beperkte zin spillegeloop. Zie aldaar.
 - 13 Goot: meelgoot, verticale, houten vierkante koker waardoor het meel van tussen de molenstenen naar beneden glijdt, om in de zak te worden opgevangen.
 - 14 Hals: hier, de kleine spil zelf, of peire. Deze term heeft meerdere andere betekenissen, zoals: 1. hals van de kleine spil. 2. Rond deel van de molenas, dat in de baansteen draait. 3. Rond bovendeel van de staak waartegen de berrie en de kalvers sluiten. 4. Rond bovendeel van het staakijzer.
 - 15 Handboom: hefboom, koevoet, zware ijzeren staaf met afgeplat en gebogen onderende om de lopende steen op te lichten, bij middel van een blok hout. Het woord komt niet voor bij Ronse.
 - 16 Heinsel: hensel, ensel, einsel, weegschaal, knipwaag, unster. Weeghaak om zakken te wegen. Hier *huysel* dialectisch voor heinsel.
 - 17 IJzerreep: reep die dient om het staakijzer of klauwijzer met het spillegeloop omhoog te trekken als de stenen gescherpt moeten worden. Dit gebeurt door middel van een dubbel gescheer (katrol) dat bovenaan vasthangt aan de gording van de kap en onderaan met een haak en kleine reep wordt vastgemaakt aan het spillegeloop of rondsel dat op het staakijzer vastzit. De haalreep die over de gescheren of kattrollen loopt is de ijzerreep (volgens mededeling van Paul Bauters uit Brussel). Deze term komt in geen enkel idioticon voor. Ronse, evenals Cornelissen en Van hal vermelden het woord niet in hun uitgebreide lijst met molentermen (7), (8), (9).
 - 18 Kammen: (houten) tanden van een molenwiel, dat een vangwiel, sterrewiel of kroonwiel kan zijn.

- 19 Kamwiel: vangwiel, kamrad. Het groot wiel op de molenas, waarop de vang (of prang) werkt.
- 20 Kelven: zware ijzeren beugels die vierkantig of rond kunnen zijn. Oorspronkelijk halsbeugels voor dieren. In Vlaanderen kenewe. In Brabant en Limburg: kelf. Kelven dienen ofwel om pestel en roede-einden stevig te omklemmen en samen te houden, ofwel om de pin van de molenas op de pinnesteen te houden (tegen het opwippen van het aseinde), ofwel om de staart van de molen onderaan aan het molenkot te helpen bevestigen. In molen technische betekenis komt dit woord in geen enkel idioticon noch molenboek voor, (7), (8).
- 21 Koorden: hier geteerde zeilkoorden, vastgenaaid langs beide zomen van de zeilen; lijken, boordtouw aan de zeilen.
- 22 Kuip: steenkuip, steenkist. Zie ringhout. Houten rond en bekisting rond de molenstenen. Soms ook meelkuip, meelton of meelkist. Later ook stenen romp van een bovenkruier.
- 23 Lassen: Vlaamse term voor roede-einden. De pestel en de las maken samen de roede uit. De las verlengt de pestel, waartegen hij aangeklemd wordt met kelven en bouten. (Soms ijzeren plaat of balk lateraal tegen een roede genageld ter versteviging).
- 24 Leintjes: lijntjes, letsen, ogen met korte eindjes geteerde koord in de lijken gesplitst, om de zeilen aan de puiten aan te haken en op te hangen.
- 25 Lichtijzer: ijzeren verticale staaf, die onderaan vast is aan het uiteinde van de ezel of pasbalk en bovenaan aan de lichtevlegel. Deze dient om de pasbalk op te lichten of neer te laten, om de afstand tussen de maalstenen te regelen.
- 26 Lichtriem: lederen riem of touw bovenaan vastgemaakt aan het uiteinde van de lichte vlegel. Onderaan deze riem hangt een bepaald gewicht (ijzeren bol). Door aan de lichtriem te trekken kan men de afstand tussen de stenen regelen. De lichte bestaat dus uit vier delen: pasbalk, lichtijzer, lichtevlegel en lichtriem.
- 27 Liggende steen: ligger, onderste vastliggende en onbeweeglijke maalsteen. Hierover draait de lopende steen.
- 28 Lopende steen: looper, bovenste maalsteen, die tijdens het malen over de liggende steen ronddraait en aldus het graan tot meel wrijft.
- 29 Mertel: marteel, hamer (Frans: marteau), gewone ijzeren hamer, soms desselhamer om balken te kappen.
- 30 Onderijzer: kleine spil, klein molenijzer, pe(i)re.
- 31 Panne: hier sporrepot, ijzeren pot met stalen onderplaat waarin de pin van de kleine spil draait.
- 32 Pasbrug: pasbalk, pas, ezel, zware horizontale balk, waarop de looper steunt bij middel van de kleine spil of pere. Het ene einde van deze balk is in hoogte verstelbaar, zodat de afstand tussen de looper en de ligger kan geregeld worden.
- 33 Pashamer: zware ijzeren voorhamer, dienstig om de weggen van de pasbalk, die de sporrepot omsluiten, in de hoogte te regelen. Met een pashamer kunnen ook de weggen van de assekop worden aangespannen.
- 34 Prang: vang, vangplank die rond het vangwiel loopt. Het ene eind ligt vast aan de daklijst, het andere eind is bevestigd aan de vangvlegel of vangbalk. Door het zakken van deze zware vangbalk wordt de vang als een bandrem om het vangwiel aangespannen, waardoor de molen kan stilgelegd worden.
- 35 Prangereep: vangreep, reep dienstig om van uit de meelzolder de vangvlegel te laten zakken, om de molen stil te leggen.
- 36 Rijn: ijzeren kruis, onderaan in de looper bevestigd, en dat met een centrale opening op de perekop draait.
- 37 Ringhout: rinkhout, steenring, houten cirkelvormige balk rond de liggende steen. Op het ringhout staat de steenkist of steenkuip. Soms steenkuip zelf.
- 38 Scheel: houten bovendeksel van de steenkuip. Bestaat gewoonlijk uit halfcirkelvormige delen.
- 39 Scheenen: ijzeren lemmers genageld in de lengterichting op de hals van de molenas, waar deze in de stenen baansteen draait. Ze verhinderen te vlugge slijtage van de hou-

- ten molenas.
- 40 Scherphamer: stalen hamer, met afgeplatte uiteinden en korte houten steel, om de stenen te scherpen (Hollands: bilhamer).
 - 41 Schijbout: vermoedelijk verschrijving voor schijfloop. Katrol of schijf. Onderdeel van een scheergewant.
 - 42 Slekken: stukken hout die tussen de berriebalken en de zetel gelegd worden, om de dracht van het molenkot te regelen.
 - 43 Spillegeloop: rondsel, spilrad. Schijfwiel met spillen, waarin de kammen van het vangwiel vatten of grijpen.
 - 44 Spillen: houten, verticale ronde staven van een schijfloop of spilrad.
 - 45 Spoor: sporre, onderste verstaalde pin van de kleine spil of peire die in de ijzeren sporrepot draait.
 - 46 Staakijzer: vorkijzer, klauwijzer. Vertikale ijzeren staaf, waarop bovenaan de schijfloop vastzit, en die onderaan voorzien is van een vork of klauw die in de rijs grijpt om aldus de lopende steen te doen draaien.
 - 47 Steenreep: zeer zware en dikke reep waarmee de lopende molensteen (bij middel van de molenas) wordt opgehesen om hem te scherpen.
 - 48 Vijftiender: molensteen met 15 voet omtrek, overeenkomend met een diameter van 132 cm.
 - 49 Vlegel: vangbalk. Zware horizontale balk langsheen de rechter daklijst. Scharnierend om een vast punt, spant deze de vang aan rond het vangwiel, voor het afremmen van het gevlucht. In deze betekenis komt het woord niet voor bij Verwijs en Verdam en ook niet bij Ronse, (8), (10).
 - 50 Vondel: Vonder: kleine balk die dwars op de pasbrug ligt om de hoogte van de sporrepot te regelen. In molentechnische betekenis alleen vermeld door Cornelissen en Vervliet in Idioticon van het Antwerps Dialect en door Amaat Joos in Waas Idioticon, 722 (9), (11). Oorspronkelijk loopp plank over een beek, bruggetje.
 - 51 Voormolen: de ruimte in het molenkot aan de staartzijde, waar de deur zich bevindt. De molenaar komt aan deze zijde in de molen
 - 52 Witsteen: Franse molensteen afkomstig uit La Ferté-sous-Jouarre te N.O. van Parijs. In tegenstelling tot een grauwe steen uit Duitsland.
 - 53 Zakwiel: leiwiel, klauwwiel, wiel dat rond de leias zit, en waarover een dikke klauwreep loopt, waarmee zakken manueel kunnen opgetrokken worden. Rond deze leias wordt de leireep opgewonden. De zakken hangen aan deze leireep (binnenreep of buitenreep).
 - 54 Zeilklederen: molenzeilen, zeilen.
-
- (8) Ronse A.: De windmolens. Brugge. 1934.
 - (9) Cornelissen J en Van Hal P.: Molentermen. Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore, II, 1939, p. 181-217.
 - (10) Verwijs en Verdam. Middelnederlands Woordenboek.
 - (11) Joos Amaat. Waas Idioticon.
-

BIJLAGE III METROLOGIE

1. Brusselse maten.
 - Duim = 2,51 cm.
 - Voet = 11 duimen = 27,57 cm.
 - Vijftiender = molensteen met 15 voet (4,14 m) omtrek, of 132 cm diameter
 $\emptyset = 2nR \quad 2n = \emptyset / n \quad n = 3,1415$
2. Brusselse graanmaten voor rogge.
 - 1 Mudde = 6 sisters (Rasieren) = 292,6 liter = 178 kg rogge
 - 1 sister = 49 liter = 29,5 kg (rogge)
 - 1 hl rogge = 68 ± 2 kg.
3. Soortelijk gewicht van molenstenen.
 - $d = 2,5 \quad 2R = \text{diameter} \quad D = \text{dikte}$.
 - Gewicht van een molensteen met 150 cm diameter:
 - Gewicht van een molensteen met 130 cm diameter:
 - Volgens de formule $G = nR^2 \cdot D \cdot d$
4. Geldwaarden.
 - 1 Pond groten Vlaams (P gr.) = 6 gulden.